

MATJAŽ BABIČ
Filozofska fakulteta
Ljubljana

UDK 871,03:807.1

KAKO SI LAHKO PREVAJALEC PLAVTA POMAGA Z UPOŠTEVANJEM ČLENITVE PO AKTUALNOSTI

V svoji knjigi z naslovom *Besedni red starih jezikov* v primerjavi s sodobnimi jeziki je Francoz Henri Weil poskusil najti pravila za razvrščanje besed v stavku, ki bi bila splošnoveljavna, vendar neodvisna od skladnje. Ta pravila je našel v besedilu in sicer tako, da je točil izhodiščno točko stavka od cilja stavka, vendar za ta sestavna dela ni uvedel jasnih terminov.

Njegovo teorijo so povzeli sodobniki, zlasti tisti, ki so jezik preučevali s stališča psihologije, zato so elementa Weilove *liaison des idées* poimenovali psihološki subjekt in psihološki predikat. Do konca so Weilovo teorijo izoblikovali jezikoslovci praške šole na čelu z germanistom Vilémom Mathesiusom (ki pa je svoja dela na to temo objavljaval večinoma v češčini). Mathesius je uvedel tudi danes najpogosteje rabljena izraza tema in rema. Daneš je členitev po aktualnosti dokončno uvedel v jezikovni sistem, dal ji je namreč status posebne jezikovne ravnine, ki se v različnih jezikih izraža z različnim sredstvi.

Istega leta kot Mathesius je teorijo členitve po aktualnosti izdelal tudi slovenski jezikoslovec Anton Breznik, ki je svoje izsledke objavil leta 1908¹. Tako kot Mathesius se je tudi Breznik v svojih raziskavah naslanjal neposredno na Weila.

Teorija členitve po aktualnosti se je v svoji moderni predelavi med klasične filologe vrnila razmeroma pozno. V dosedaj najobsežnejšem delu o latinskem besednem redu² je njegov avtor Jules Marouzeau celo izrecno zavrgel Weilovo teorijo, češ da „stavek ni kalk misli, marveč njen prevod“³. Resneje se s členitvijo po aktualnosti ukvarja K. J. Dover v delu *Greek Word Order*⁴, kjer temo imenuje logični subjekt, remo pa logični predikat (logičnost definira kot razmerje do sobesedila). Ker ne pozna pojma navezave na zunajjezikovno stvarnost, ima težave pri analizi sobesedilno nevezanih povedi, t.j. tistih, ki niso del širšega besedila.

1. Anton Breznik, *Besedni red v govoru*, Dom in svet 1908, 220–230.

2. Jules Marouzeau. *L'ordre des mots dans la phrase latine*. 3 vol., 1922, 1938 1949, Paris.

3. Marouzeau, o.c. III, 1949, p. 195.

4. K. J. Dover, *Greek Word Order*, Cambridge 1960.

V sedemdesetih letih so se posebej na angleško govorečem področju začeli pojavljati najprej članki, nato pa vse obsežnejše študije o besednem redu v latinščini; na žalost je imela večina prešibko ozadje konkretnega materiala, da bi mogla priti do upoštevanja vrednih rezultatov⁵. Tudi najzajetnejša študija na to temo z naslovom Aktualna členitev v latinščini⁶ se opira na razmeroma omejeno število primerov iz Plavta in Cezarja.

Skratka, na področju besednega reda v latinščini je odprtih še cel kup vprašanj, na katera najbrž še ne bomotak kmalu dobili odgovorov.

Raziskovanje besednega reda pri Plavtu otežuje dejstvo, da so komedije napisane v verzih, ki so zelo različni drug od drugega. Kljub temu se njegovim besedilom ne moremo odpovedati iz dveh razlogov:

- to je daleč najobsežnejši dokument neknjižne latinščine svojega časa (z izrazom „neknjižna latinščina“ mislim jezik tekstov, pisanih v jeziku, ki se je tudi sicer govoril – proti tekstom, ki so se že v Plavtovem času ravnali po normi dobrega pisanja, npr. sakralni teksti in besedila zakonov);
- Plavt gotovo ni bil tako slab pesnik, da bi moral zaradi metrične sheme premetavati besede sem in tja, tako da bi se vendarle neka-ko prilegale v jambski senar in trohejski septenar, še posebej pri vsej metrični svobodi, ki si jo je privoščil v svojem verzificiranju.

Če se lotimo Plavtovega besednega reda s sredstvi, ki so na razpolago npr. v slovnici Leumann–Hoffmann–Szantyr, ne dobimo ravno bleščečih rezultatov. Ta sredstva so:

- poudarjeni mesti sta na začetku in koncu stavka;
- normalni besedni red je subjekt–adverbiale–objekt–predikat;
- finitni glagol je praviloma na koncu stavka.

Ker iz navedenih pravil ne moremo izvesti nobenih trdnih sklepov, se vprašamo skupaj z Weilom: „Zakaj bi zvojali vse zvesti na skladnjo?“

Poskusimo torej z drugačnim, neskladenjskim določanjem besednega reda. Osnovna načela, s katerimi si bomo pomagali, so:

1. na začetju povedi najdemo element, ki je:
 - a) znan iz sobesadila;
 - b) navezava na neposredno predhodno besedilo;
 - c) navezava na zunajjezikovno stvarnost, namreč:
 - zaimki
 - lastna imena

5. npr. J. N. Adams, *A Typological Approach to Latin Word Order*, *Indo-germanische Forschungen* 81, pp 70–99.

R. Warner, *Word Order in Old Latin: Copulative Clauses*, *Orbis* XXIX 1980, pp 251–263.

6. Dirk Panhuis, *A Communicative Perspective in the Sentence: A Study of Latin Word Order*, Amsterdam/Philadelphia 1982.

- 2.) na koncu povedi bo stal element, ki je nov, ki širi informacijo; ko ga izrečemo ali zapišemo, postane znan in v naslednji povedi predstavlja tisto, na kar se priklopi nova informacija;⁷
- 3.) med zgoraj omenjenima se včasih nahaja element, ki ga ne moremo uvrstiti k nobenemu od njiju.

Če se držimo najpogostejše terminologije, damo prvemu elementu ime *tema*, drugemu *rema*, tretjemu pa *prehod* (tranzicija). Njihovo normalno zaporedje v povedi je T–Tr–R.

Zlasti v živahnem govoru se zdi govorečemu zgoraj prikazani potek dajanja informacije prepočasen, zato spremeni besedni red tako, da postavi remo na prvo mesto in obenem predrugači intonacijski potek povedi. Prav takih primerov je pri Plavtu zelo veliko iz dveh razlogov:

- 1.) živahni italški temperament:
- 2.) zahteve odrskega jezika, ki bi ob premajhni živahnosti gledalce pripravil kvečjemu do zehanja, zlasti v rimskem gledališču, kjer je bila popolna tišina bolj izjema kot pravilo⁸.

Seveda je treba pripomniti še nekaj: kot vsepovsod drugod Plavt tudi pri besednem redu neprestano variira in preskakuje od enega tipa k drugemu, zato nam tudi navedena pravila ne omogočajo popolne predvidljivosti besednega reda; ne preostane nam torej nič drugega kot analiza besednega reda v danih besedilih.

Zdaj pa od suhe teorije h konkretnim primerom. Najprej primeri za normalno stavo, se pravi zaporedje T–Tr–R:

- 1.) Ps. 103: *verum ego te amantem, ne pave, non deseram.*⁹

Kot vidimo, v danem primeru elementi členitve po aktualnosti sovpadajo s stavčnimi členi, še več – zdi se, da lahko besedni red razložimo kar s skladenjskimi pravili:

- subjekt ustreza temi: *ego*;
- objekt prav tako ustreza temi: *te*;
- dopolnilo objekta ustreza prehodu: *amantem*;
- povedek ustreza remi: *non deseram*.

Vendar ni vedno tako. Oglejmo si naslednji primer:

- 2.) Stichus 539: *Fuit olim, quasi ego sum, senex.*

To je začetek daljše sklenjene pripovedi, ki se v besedilu samem imenuje *apologus*.

Tu se Skladenjska zgradba in členitev po aktualnosti se razhajata:

- povedek ustreza temi: *fuit*;
- adverbiale prav tako ustreza temi: *olim*;
- subjekt ustreza remi: *senex*.

7. Osnovni obrazec je torej:

$$T_1-R_1=T_2-R_2=T_3-R_3 \dots\dots\dots=T_n-R_n$$

8. Da je tudi v sodobnih dramskih tekstih več obrnjene stave kot v neodskem jeziku, dokazuje študija J. Filipca:

Zur Frage der Funktionellen Satzperspektive im dramatischen Text, Papers on Functional Sentence Perspective, Prague, 1976.

9. Izvirniki so citirani po izdaji Loeb Classical Library.

- 3.) Aktualna členitev lahko razklene tudi tako močne vezi, kot je povezava med členi besedne zveze. Oglejmo si primer za to: Mercator 222s: (suženj pripoveduje mlademu gospodarju o njegovem očetu, češ da hoče stari kozel imeti zase dekcle, ki si jo je fant pripeljal domov; gospodar sprašuje, suženj odgovarja):

Iam censes patrem abiisse a portu? Odgovor:

Quin ea ego huc praecucurri gratia, ne te opprimeret imprudentem atque electaret (sc. puellam).

Besedna zveza *te imprudentem* se podredi pravilom členitve po aktualnosti:

- *te* je tema, zato stoji spredaj, pred *opprimeret*, ki igra vlogo prehoda; – *imprudentem* je rema in zavzame prostor, ki ji je namenjen. Tako stavo moramo upoštevati tudi pri prevodu, torej:

!...! da te ne bo zasačil nepripravljenega.

Še primer za obrnjeno stavo (zaporedje R–T–Tr) in njeno menjavanje z normalno stavo:

- 4.) Persa 159 (igralca se pogovarjata o rekvizitih za vlogo trgovca iz Perzije):

πόθεν ornamenta? : : Abs chorago sumito. dare debet. praebenda aediles locaverunt.

V odgovoru na vprašanje o rekvizitih je a prvem mestu *Abs chorago*, ki je nova informacija, torej rema, šele nato sledi *sumito*, ki je nedvomno navezava na prejšnji tekst, se pravi tema. V naslednji povedi je stava normalna: na prvem mestu stoji navezava *dare*, na drugem nova informacija *debet*. Takoj nato imamo spet obrnjeno stavo: na prvem mestu stoji rema *praebenda*, na drugem tema *aediles*, na koncu pa prehod *locaverunt*.

Plavt nam je hotel torej nekaj povedati tudi z zaporedjem besed, ne le z njihovim izborom. Če sporočila besednega reda upoštevamo tudi pri prevajanju, bo prevod živahnejši in barvitejši.

Za primerjavo besednega reda v izvorniku in prevodu sem si izbral tri prevode:

- komedija *Mosetellaria*, ki jo je pod naslovom *Hišni strah* v slovenščino prevedel Kajetan Gantar,¹⁰
- komediji *Pseudolus* in *Trinummus* v srbohrvaškem prevodu Kolomana Raca;
- komediji *Trinummus* in *Stichus* v angleškem prevodu Paula Nixona.¹¹

Lotimo se primerov:

- 1.) *Mostellaria* 60 (vrli oskrbnik skuša dopovedati pokvarjenemuосуžnju, da bo treba kmalu priti k pameti, a dobi aroganten odgovor):

Orationis operam compendi face.

10. Plautus– Gantar, *Hišni strah*, Maribor 1971.

11. Plautus V. (*Stichus*, *Three bob day*, *Truculentus*, *The tale of a travelling bag*, *Fragments*), London 1960.

Ob analizi aktualne členitve povedi odkrijemo, da je na prvem mestu navezava na predhodno sobesedilo, namreč *orationis operam*, na drugem mestu pa rema (nova informacija) *compendi facce*.

V slovenskem prevodu se poved glasi: *Konec besed in jezik za zobe!*, kar se da spremeniti ob upoštevanju omenjenih treh pravil: na prvo mesto postavimo navezavo na prej povedano, nato pa remo – skratka, držimo se aktualne členitve izvirnika; tako usklajen prevod bi se glasil: *Ta govor pa malo skrajšaj!* ali celo *To pridigo pa malo skrajšaj!* – s kazalnim zaimkom *to* poudarimo tematskost zveze *orationis operam*.

- 2.) Pseudolus 279ss (obupani mladenič si poskuša od zvodnika izprositi dekle, čeprav nima denarja, da bi jo plačal; ko mu opiše vso svojo nesrečo, zvodnik izjavi):

Misereat, si familiam alere possim misericordia.

Kot vidimo, beseda *miseriordia* ni postavljena v položaj teme, čeprav bi to glede na besedno igro *misereat–miseriordia* upravičeno pričakovali. Ta beseda je postavljena v položaj reme, kot da ne bi bila že prej omenjena, in sicer z dvojnim namenom:

– pokazati je treba, da se zvodnik na mladeničevo trpljenje požvižga;

– zvodnik hoče odgovorom dati popolnoma objektivni zven češ: „Denar je denar in jaz ne morem nič za to.“

Rac je prevedel takole: *Žalio bih, žaljenjem da hranit mogu družinu*. Objektivni ton zvodnikovega odgovora lahko ohranimo že z majhno spremembo prevoda: *Žalio bih, družinu da mogu hranit žaljenjem*.

V nadaljevanju istega razgovora se z zvodnikom pogaja mladeničev suženj: *Hunc pudet, quod tibi promisit quaque id promisit die, quod tibi minas viginti pro amica etiam non dedit*. Zvodnik odgovarja enako hladno kot prej: *Nimio id, quod pudet, facilius fertur quam id, quod piget*. Nato mu pojasni, kaj je hotel s tem povedati: *non dedisse istunc pudet: me, quia non accepi, piget*. Tudi tu normalna stava daje vtis neprizadetosti. Rac prevede z obrnjeno stavo: *njega ti je stid, što mi ne da, mene jedi, što ne primih*. S tako se izgubi neprizadetost zvodnikove izjave, ki bi jo lahko ohranili takole: *njega, što mi ne da, stid je, mene, što ne primih, jedi*.

- 4.) Dve možnosti prevoda imamo v verzu 413 komedije *Trinumus*: suženj razlaga mlademu gospodarju, kje vse sta zapravila veliko vsoto denarja; gospodar ugotovi, da se računi ne ujemajo, ko pa suženj na spisek pristavi še: *Quid, quod ego defraudavi?* malce odsotno prikima in pravi: *Em, istaec ratio maxima est*. Ko suženj konča svoje poročilo, je gospodar še vedno mnenja, da nekaj ni v redu; suženj ima zato vsega dovolj in meni: *ratio quidem hercle apparet, argentum oĩxetai*. V tej povedi imamo dve možnosti aktualne členitve:

- v prvi je tema *οἴχεται*, rema pa *argentum*; to je uporabil Nixon v svojem prevodu: *You see the account all right: it's the money that's gone*;
 - v drugi je ravno obratno: tema je *argentum*, rema pa *οἴχεται*; to je uporabil Rac: *Račun se, bome, slaže, novci odoše*.
- 5.) Če upoštevamo členitev po aktualnosti, lahko za odtenek spremenimo tudi prevod komedije Stichus, npr. v verzu 400: parazit izve, da se je sosed, pri katerem je svojčas spravljal v smeh celo družbo (in se zato dobro najedel), vrnil z dolgega poslovnega potovanja, s sabo pa pripeljal hudo konkurenco – poklicne humoriste; v stiski se hitro odloči: *Ibo intro ab libros et discam de dictis melioribus*. Ko se vrne na ober, pove gledalcem: *Libros inspexi*, kjer se beseda *libros* nanaša prav gotovo na knjige, o katerih je govoril v prejšnjem prizoru; tega v prevodu ne kaže kar zanemariti, kot je to storil Nixon s svojim prevodom: *I've consulted my books*, kot da bi ne bilo že prej govora o knjigah. Bolje bi bilo: *As for my books, I've consulted them*.

Upam, da sem s pričujočimi maloštevilnimi prevodi vseeno pokazal, da pri prevodu iz latinščine ni odveč upoštevati tudi besedni red izvirnika in prevajati ne samo glede na besedni zaklad in skladnjska pravila, marveč tudi na aktualno členitev latinskega besedila.

ZUSAMMENFASSUNG

M. Babič: DIE BEDEUTUNG DER FUNKTIONELLEN SATZPERSPEKTIVE FÜR DAS ÜBERSETZEN VON PLAUTUS KOMÖDIEN

Die Entdeckung der funktionellen Satzperspektive wird H. Weil zugeschrieben, der diese Erscheinung in seinem Werk *L'Ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, Paris 1844, „Maison des idées“ nannte. Eine neue Steigerung erlebte die Theorie der FSP durch Vertreter der Prager Schule. Im Lateinischen hat die Wortfolge keine überwiegend syntaktische Rolle, daher lässt sie sich mit anderer Absicht verwenden, insbesondere mit der FSP.

In Plautus' Komödien, die Dokumente der Umgangssprache seiner Zeit darstellen, zeigt die FSP alle Möglichkeiten ihrer vielseitigen Verwendung. Der Übersetzer, der sich mit Plautus' Texten befaßt, braucht nicht unter Berücksichtigung der FSP syntaktische und semantische Satzstrukturen zu verändern, hat doch die FSP der slawischer Sprachen ebenbürtige Mittel zur Verfügung. Anhand einiger Beispiele slowenischer und anderer Übersetzungen versuchen wir zu zeigen, wie sich ein lateinischer Satz unter Berücksichtigung der FSP entsprechender übersetzen läßt.